

K R I T I K A

Baka István: Farkasok órája

Eddig öt lírakötete alig több mint száz verset tartalmaz, mégis régóta nyilvánvaló, hogy Baka István kortársaink közül az egyik legjelentősebb költői életművet alkotta meg. A létezés tragikus és apokaliptikus elemeit egyre kizárólagosabbnak, egyre totálisabbnak érzékelő költő néhány lírai alapmotívum – éjszaka, Isten, Sátán, sötétség, halál – karakteresen egyéni megújításával és gazdag egyéni vonatkozásrendbe szervezésével teremtett szuggesztív költői világképet. Tragikus atmoszférájú, a képzetkapcsolások dinamizmusa révén mégis eleven és gazdag világú költészete a manapság oly gyakran leszólt metaforikus líra evidensen korszerű folytonosságának a lehetőségét is bizonyítja. Metaforái az érzékelt tragikus és apokaliptikus létjellegét szemléletesen, mégis az elvonatkoztatás gondolati erejével fejezik ki. Emellett oly szervesen épülnek, kapcsolódnak egymáshoz, hogy hiánytalan létvíziót és létítéletet adnak. Ez a teljesség is annak a megnyilatkozása, hogy Baka István költői világában a létérzékelés és a létfilozófia, a közvetlen tapasztalat és a távlatos gondolati mérlegelés, a történelmi és egyetemes horizontú számvetés egységet alkot.

Nyilvánvaló, hogy közvetlen léttapasztalata irányította figyelmét oly gazdagon a magyar történelem, a magyar kultúra tragikus szituációira, hiszen a személyiségnek érzékelnie kellett, hogy személyes létszituációja elválaszthatatlan attól a közösségtől, melynek tagja. Baka István költészetének gazdag és erőteljes vonulatát adja Dózsa, Balassi, Zrínyi, Petőfi, Vörösmarty, Liszt Ferenc, Széchenyi, Ady, József Attila sorstragédiájának mélyen átélt élményköre. Különösen a Vörösmarty-, Liszt- és Ady-motívum meghatározó: mindhárom esetben – szövegszerűen dokumentálhatóan – a közösséget felemelni, szellemileg, lelkiileg gazdagítani, a maga értékeiben megerősíteni törekvő személyiség lehetetlenné válásával, tragikus létszituációjával azonosul Baka István költői személyisége, s a megnevezéssel, a kimondással ennek a szituációnak az abszurditása ellen tiltakozik. Reménytelenül is eltökélt a versekben megmutakozó lírai én: tapasztalata apokaliptikus létvízióvá nő, tartása azonban a megsemmisülés biztos tudatában is rendületlen. Az ereje az abszurdítás leleplező bemutatásában mutatkozik meg.

Költészetének ez a vonulata elevenen kapcsolódik a magyar sorskérdések líra-hagyományához, ahhoz a költészethez tehát, melynek a folytonosságát merő anakronizmusnak tekintik sokan manapság. Baka István művészetének vitathatatlan rangját pedig úgy ismerik el, hogy igyekezzenek elszakítani azt ettől az anakronisztikusnak minősített nemzeti hagyománytól. Pedig ennek a hagyománynak Balassitól, Zrínyitől Nagy Lászlóig és tovább, Baka Istvánig, Nagy Gáspárig mindig a tisztító, javító szándékú bírálat volt a fő vonása. Emellett legjobb képviselői mindenkor úgy szóltak a magyarság sorskérdéseiről, hogy az emberlét alapkérdéseivel is szembesültek, egyetemes érvényű egzisztenciális költészetet teremtettek. Ezt teszi Baka István is egy újabb kor tapasztalatával a birtokában, tehát még illúziótlanabban, mint nagy elődei. Költészetében a magyarság-motívumkört nem véletlennek és nem csupán eszköznek kell tekintenünk, hanem olyan, a költő élményvilágából, kultúrájából, közösségével való ata-

visztikus és tudatos sorsvállalásából eredő sajátosságnak, amelyik önnön jelentőségét is azáltal kapja meg költészetében, hogy a magyar sors tragikumában az egyetemes emberlét lehetséges létszituációját is kifejezi.

Baka István költészetének kezdetektől fogva meglévő, folytonosan erősödő jellegzetessége az is, hogy tragikus sorsélményének a kifejezése a nemzeti történelem, kultúra és jelenkori személyes tapasztalat motívumkörén túlmutató forrásokból is táplálkozik. Ezek közül a zene és az orosz kultúra a legfontosabbak. Mindkettő meghatározó eleme Baka István költészetének. A zenei ihletet szigorú verskompozícióinak formaelveként is kamatoztatja. Gustav Mahler és Liszt Ferenc művei pedig több jelentős versének közvetlen ösztönzői voltak. Az orosz kultúra bensőséges ismeretéről pedig nemcsak remek műfordításai tanúskodnak, hanem – az 1972-ben írt *Raszkolnyikov éjszakái* című verse óta – költészetének orosz motívumú darabjai is.

A szerves építkezés nemcsak az egyes motívumok variációs kiteljesedésében tűnik szembe, Baka István kötetkompozíciói is hangsúlyosan egymást folytatják. Mindig átvesz új kötetébe néhány verset a korábbiból, s ez az átvétel mindig kompozíciós, nem pedig mennyiségi szempontú. Azokat a verseket veszi át, amelyeket az új ciklus érdeke kér, de az új rendben föl is erősödnek az átvett vers azon motívumai, amelyek az első megjelenéskor még csak jelzései lehettek esetleg egy később kifejlő érzéskörnek, gondolatsoznak. A *Farkasok órája* ilyen értelemben az egész korábbi életműből is épül, ugyanakkor lényeges új poétikai lehetőségeket is kibontakoztat. Baka István következetesen jelzi verseinek dátumát, így maga is utal erre a tudatos folytonosságra, kibontakoztatásra. E kötet minden kritikusa szükségszerűen megállapította, hogy a *Farkasok órája* a rettegés és az apokalipszis idejének a verseskönyve. Nem váratlan ez Baka István pályája ismeretében, hanem szerves fejlemény, most mégis minden eddiginél erőteljesebb a megnyilatkozása.

A *Liszt Ferenc éjszakái* ciklus korábról jól ismert emlékezetes versei, különösen a *Liszt Ferenc éjszakája a Hal téri házban* és a *Mefisztó keringő* éjfekete világa most a ciklust záró *Gyászmenet* révén válik nyomatékosan véglegessé. A *Gyászmenet* hat strófája a pusztulás fokozatos előrehaladását variációs, fokozó ismétléssel jeleníti meg egészen a gyászmenet szétporladásáig, a létünk teljes megsemmisülését érzékeltető, elkülönített zárósorokig:

PORUNKRA ÉGI SÍRGÓDÓR
CSONTKORHADÉKA HÓ PEREG

Baka István költészetének a zene és a kép a legfontosabb eleme. Ennek a versnek a zenei struktúrája és metaforáinak összegző, gazdag jelentésű világa erőteljesen jeleníti meg egy közösség teljes pusztulásának a látomását. Merészen használja és újítja meg e látomás kifejezésére a romantika költői és zenei kellékeit.

A *Yorick monológjai* ciklus nyitódarabja, a *Helsingőr* 1983-ban keletkezett, de a Hamlet-motívum már az 1982-es *To be or not to be* című versben megjelent. A *Helsingőr* még nem utalt arra, hogy egy majdani monológciklust fog indítani. A *helsingőri* szituáció volt a fontos a költői kifejezés számára: a végzetes éjszaka folytonossága:

*Helsingőr hol a vérem
véróra csöppre csöpp
és nem múlik az éj nem
mert Helsingőr örök*

A ciklus többi, 1990-ben keletkezett darabja azonban természetesen avatja ezt is Yorick monológjainak nyitányává. Az ebben kifejezett általános tragikus létérzés kap a monológ sor új darabjaiban részletezett, a tragédia némely szereplőjéhez kapcsolt elemzést. Az újdonságot a Yorick-szerep, a yoricki perspektíva, az ironikus, önironikus és groteszk elemek hozzák. Ezek révén szövődik a ciklusba közvetlen mai társadalmi és politikai ítélkezés is, s ezek révén válik nyelvileg lazábbá, tragikomikusan játékosá is a ciklus. A tragédiának egyetlen túlélője itt Yorick, aki mindent látott, mindent tud, s mindent megítél. A *Hamlet*ben a sírásók találják meg a király egykori udvari bolondjának, a már huszonhárom éve halott Yoricknak a koponyáját. Maga Yorick nem jelenik meg Shakespeare drámájában, csupán Hamlet idézi fel a szikrázó elmésségű fiút, akinek élcein, gúnyos sziporkáin sokat mulattak. Baka István Yorickja Hamlet koponyája fölött mond monológot, második monológjában Ophéliát, harmadikban Fortinbras udvarát mutatja be a megszokottól eltérően, merőben új vonásokkal, majd Hamlet halála után tíz évvel tekint vissza a tovatűnt időre, alantas hangvételű „arsch poetica”-t mond, végül a világot idegennek ítélve („ez nem a te világod már Yorick mondom magamban”) kiballag a tengerpartra, s „Hamlet bon mot-it” mormolgatja „amíg leszáll az éj / s az ég falához mint spion füle félhold tapad fehéren”. Baka István Yorickja a lehetetlen körülmények között is óvja személyisége lényegét: megfigyel és – a maga játékos, groteszk, ironikus módján – megnevez minden megnevezhetetlent, kimond minden kimondhatatlant. Szókincse nemegyszer vulgáris. A bolond szerepe azonban az igazmondó művész megnyilatkozási lehetősége: „nem keverem össze szaral a vért”.

A *Farkasok órája*, a címadó ciklus áll a kötet középpontjában, maga a címadó vers nagyerejű kifejezése az ébren is rémálmokkal, rettenettel küzdő személyiségnek. E rejtélyesnek tetsző cím jelentését Árpás Károly és Olasz Sándor meggyőzően fejt meg egy – Ingmar Bergman hasonló című filmjéből vett – idézettel: „A farkasok órája az a pillanat, amikor az éjszaka átadja a helyét a hajnalnak. [...] Ebben az órában legvalószínűbbek a rémálmok. Ebben az órában leghatalmasabbak a fantomok és démonok.” A versszöveg igazolja ezt az eredetét: „Felébredek. / Az éj végére jár; / tudom, a farkasok órája ez.” A vers a rettenet intenzív megjelenítésével azt a szorongást, azt a lidérces létállapotot érzékelteti, melyben egyszerre törnek a személyiségre a kiúttalanságérzet démonjai, a megoldhatatlan, kínzó dilemmák, amikor elfogja a nem lenni jobb volna érzése. A címadó verset e ciklusban többnyire közvetlenül a legutóbbi évek élményeihez kapcsolódó darabok veszik körül, köztük a cikluskeretező, anapestikus *Esős tavasz* és daktilikus ritmusú *ősz esőzész*. A *Farkasok órájának* lidérces atmoszférája abból a keserűségből is táplálkozik, amelynek indítékát az a tapasztalat adja, hogy a magyarság nem képes megújulni, hogy „gennye fakadt ki a régi sebeknek, / s máris az új sebe fáj”. A közvetlen társadalmi élményekből táplálkozó rettenet azonban természetesen tágabb, azaz létfilozófiai érvényű is Baka István költészetében.

Az *Apokalipszis szakácskönyvéből* című ciklus éppen ezt az általánosabb érvényt nyomatékositja: az Isten-motívum jelentése egyértelműen az emberi sors reménytelenségének, kiszolgáltatottságának a foglalatja. Az ember és a világ étek itt, miként Pilinszky *Halak a hálóban* című versében.

A *Farkasok órája* kötetet – a kötetnyitó *Liszt Ferenc éjszakai* és a *Yorick monológjai* című ciklusok nyilvánvaló párhuzamaként – a *Sztyepan Pehotnij versesfüzete* zárja. Ebben a ciklusban kaptak helyet Baka István orosz motívumkörű korábbi versei is.

A szerepversek a költői kifejezés újabb és újabb lehetőségét nyitják meg az alkotó előtt, hiszen a szerep a személyiség megkettőzésére, valamely korábban rejtett elemének a kibontakoztatására is módot ad. A teremtett szerepvilág öntörvényűsége így erősítheti föl a költői személyiség valamely vonását, így nyithat meg újabb élmény- és kifejezéslehetőségeket. A *Sztyepan Pehotnij versesfüzete* azonban irodalmunk egyedülállóan érdekes ciklusa. Sztyepan Pehotnij ugyanis nem más, mint Baka István nevének orosz fordítása. A kitalált orosz költő szerepében tehát maga Baka István szólal meg, a ciklus címe magyarul *Baka István versesfüzete*. Önmaga „szerepében” látjuk itt Baka Istvánt. Az, hogy ezeknek a verseknek hamisítatlan orosz atmoszférája van, kettős jelentésű: egyrészt megmutatja, hogy Baka István az orosz kultúrában és történelemben bensőségesen otthonos, másrészt föltárja ennek az otthonosságnak a gyökérzetét: a közép-kelet európai emberi sors közösségét. A jellegzetes orosz versek így lehetnek ugyanakkor élményben, ritmusban, strófaszervezetben jellegzetes Baka-versek. E ciklus a kötet megjelenítése óta – a folyóirat-publikációk tanúsága szerint – jelentős új darabokkal bővült. Úgy látszik, Sztyepan Pehotnij és Baka István valóban egymásra találtak a sorsérzékelésben és a kifejezésben egyaránt.

A *Farkasok órája* egy tudatosan épített, jelentős költői életmű fontos új állomása. Bizonyos, hogy mai líránk legszebb értékei között kell számon tartanunk. (*Tolna Megyei Könyvtár, Szekszárd Város Önkormányzata, Szekszárd, 1992.*)

Görömbei András

Dávidházi Péter: Hunyt mesterünk

ARANY JÁNOS KRITIKUSI ÖRÖKSÉGE

Dávidházi Péter roppant tudással összerakott könyve sokak számára és sokféleképpen hasznos munka. Tanul belőle az amatőr; az értelmes diák, a gimnáziumi tanár és a korszak hivatásosa, a kvalifikált kutató, az egyetemi professzor is. Sokat kap tőle az Arany kritikai munkásságára kíváncsi, a Toldi írójának személyiségét vallató, a Világost követő idők mentalitását megismerni vágyó; nagy haszonnal forgatja, aki strukturális és poszt-strukturális, hermeneutika és dekonstrukció intelligens – egyszerű ismertetésére vár (traktátusra, mely rövid és velős, bevezet és eligazít, a sallangokat mellőzi és a problémák üstökét teketória nélkül megragadja). A fiatal – negyvenes éveit első felében járó – kutató műve korántsem csupán Arany Jánosról, a kritikusról szól, ott nyüzsög, zajong benne az egész korszak, sőt a korábbi és későbbi főszereplők is: az esztétikus Coleridge és Schlegel, a filozófus Hegel és Kant, az antropológus Turner, a tudományfilozófus Thomas Kuhn, a vallásszociológus Max Weber: az a tudat feszítőtágítja a mű kereteit, hogy irodalomról ma már nem lehet a korszerű embertudományok bevonása nélkül érdekesen beszélni. (S hozzá még az ezerhetvennyolc lábjegyzet, az idetartozó sajtótermékek, levelezések, akadémiai iratok fölnyenes, lényeglátó ismerete, a filológus szakma korrekt, pedáns, „iskolás” megtisztelése..)

Mondom, Dávidházi könyve fontos teljesítmény. Példa és kihívás, lecke korrekt-ségből és kitekintő széleslátásból mindannyiunk számára. No, de ne siessünk annyira, tekintsük át először is a tanulmány gondolati vázát! Az első fejezet elvi fejtegetéseket